

ČESKÉ DĚJINY V PORTÁLU KRAMERIUS: DILEMATA VÝBĚRU A ZACHOVÁNÍ DOKUMENTŮ K DIGITALIZACI

Františka Vrbenská

Malé shrnutí historie

Před patnácti lety, v době, kdy se velice nadějně rozebíhala digitalizace rukopisů a vzácných starých tisků, začali jsme uvažovat také o skenování tzv. novodobých fondů, tehdy výhradně bohemikálních periodik. Tato idea, navíc s maximalistickým požadavkem fulltextového vyhledávání, působila jako čirá, nerealizovatelná utopie. Pro tento poněkud podceňovaný a zároveň formálně i obsahově komplikovaný druh dokumentů se používalo snímkování na mikrofilm, případně na mikrofiše, jako jediná metoda reformátování.

Proces mikrofilmování v knihovnách nastartoval po 2. světové válce v návaznosti na obrovské ztráty na kulturním bohatství a byl motivován zajištěním archivní kopie pro případ ztráty nebo poškození originálu. Bez výjimky byly podobně jako později při zrodu digitalizace a programu Paměť světa vybírány rukopisy a vzácné tisky. Později se začínaly rovněž zhotovovat kopie těchto pramenů pro čtenáře, především badatele a kulturní instituce ze zahraničí.

Systém se rozšiřoval podle požadavků uživatelů, přibývaly kopie knih i jejich částí, sporadicky se objevila také stará periodika. Nebylo však pamatováno na zabezpečení archivních (kamerových) mikrofilmů, v našich podmínkách tehdy ani nebyl rozvinut princip „tří generací“, striktně dodržovaný od nástupu devadesátých let 20. století. Ve světě se započalo s masivním mikrofilmováním periodik na počátku sedmdesátých let, kdy byly zjištěny rozsáhlé škody na uchovávaných novinách. Tzv. kyselý rozpad dřevitého papíru zasáhl i četná periodika.

Technologie mikrofilmování u nás dosáhla velmi slušné úrovně, mikrofilmy a mikrofiše zhotovované v tehdejší Státní knihovně ČSR byly z uživatelského hlediska ve vysoké kvalitě. Ačkoliv se od osmdesátých let započalo se snímáním celých rozsáhlých titulů (*Rudé právo*, *Lidové noviny*, *Národní listy*, *Svornost* aj.), uplatnění této metody reformátování mělo užší utilitární vymezení: fungovalo pro služby, nikoliv pro ochranu sbírek.

Komplexnost v přípravě, meziknihovní spolupráce a zavedení mezinárodních standardů do procesu mikrofilmování umožnilo po roce 1991 postupně zahájit systematické převádění ohrožených periodik na mikrofilm (*Prager Tagblatt*). Hledisko uživatelského uplatnění přestalo mít rozhodující význam, podstatnějším se ukázal stav daného dokumentu a stupeň jeho fyzické degradace. Tyto aspekty se spojily

v prvních projektech, které proběhly v rámci národního programu ochranného reformátování. Byly zvoleny tituly (*Bohemia, Květy, Světozor, Zlatá Praha, Národní politika* atd.) významné z kulturněhistorického hlediska, u nichž k devastaci nebo zásadnímu ohrožení vedle endogenních faktorů rozpadu přispěla i vysoká frekvence výpůjček.

Mikrofilm sloužil jako výborná archivní kopie, zástupná kopie (pozitivní mikrofilm) umožnila zpřístupnit obsah originálu – bohužel s určitými limity.

Mikrofilm s rezervou

Ochranné mikrofilmování v této době provázelo technologické a organizační vyladění a modernizace kompletního procesu včetně nasazení nových mikrografických přístrojů. Náročnější pohled na kvalitativní parametry si vyžádal nové snímkování stěžejních titulů, které byly reformátovány již v osmdesátých letech. Muselo být řešeno bezpečné uložení originálních předloh a také archivních mikrofilmů, ale i způsob, jakým budou mikrofilmy zpracovány v knihovním automatizovaném systému.

Objevily se však závažnější nesnáze. Šíření mikrofilmových kopií, které podle původních předpokladů mělo zajistit náhrady za poškozené svazky i v jiných knihovnách, se ukázalo se jako příliš finančně nákladné a nepružné. Dilema bylo napraveno při zavedení metody hybridního reformátování (digitalizace mikrofilmů). Pořizování kopií reformátovaných děl narazilo rovněž na ustanovení autorského zákona; ostatně s nimi se národní program ochranného reformátování snaží vyrovnat a dostat jim i dnes, když nabízí uživatelské obci elektronické kopie v digitálních knihovnách a paměťovým institucím možnost replikací takto zpracovaných titulů.

Zjistilo se, že nezanedbatelný počet dokumentů je příliš poškozen a že mnohé svazky se vůbec nedochovaly. Zajišťování náhradních exemplářů bylo často nesmírně náročné, dokonce i nemožné, a museli jsme se smířit se skutečností, že některé tituly zůstanou zřejmě neúplné (*Egerer Anzeiger*).

Další tituly nebylo za stávajících technických prostředků možné reformátovat (typickým příkladem byly až donedávna *Národní listy*). Šlo o publikace velkoformátové a/nebo obrazové (s podstatnou obrazovou složkou), případně takové, kde zažloutlý papír a nekvalitní tisk neumožnil získat dostatečně kvalitní kopie. Existující omezení však odstranila aplikace hybridní (duální) kamery určené pro velký formát, která současně pořizuje černobílý archivní mikrofilm a barevný sken.

Najdou se ale překážky, které nelze tak snadno překonat. Diskutabilní se ukazuje za stávajících technických možností digitalizace originálu, který je svázán tzv. „do hřbetu“, takže jeho obrazová kopie by byla v těchto místech nedostatečně

čitelná (vazba zabíhá do písma). Bylo by nutno nechat odborně knihařsky povolit vazbu nebo knihu zcela rozvázat.

U silnějších, objemnějších, případně velkoformátových svazků anebo dokumentů na velmi křehkém papíře to znamená, že kniha už nikdy nenabyde původní podobu, jediným řešením je její uložení do ochranného obalu. U titulů s historickou či estetickou hodnotou (konkrétně např. exempláře z Národního konzervačního fondu) rozvazba nepřipadá v úvahu. Čtenář se tedy v těchto případech musí spokojit s omezením uživatelského komfortu.

Periodika a monografie v systému Kramerius

Jako hlavní problém pak vyvstala finanční a především časová náročnost celého programu: vždyť jen Roubíkův soupis periodik z druhé poloviny 19. stol. uvádí přes dva tisíce položek. Tím větší péči je doposud zapotřebí věnovat, chceme-li vybrat vhodné tituly.

V zásadě existují tři cesty reformátování, podle toho, zda se jedná o dokumenty:

- 1) tištěné na kvalitním papíře – metoda přímého skenování;
- 2) ilustrované, s barevnými přílohami nebo s větším množstvím fotografií (zejména tónovaných) – podle stavu papírového nosiče buď 1), nebo metoda hybridního snímkování;
- 3) velmi špatně dochované a čtenářsky žádané – hybridní metoda, buď prostřednictvím digitalizace mikrofilmů, nebo s využitím hybridní kamery. Archivní mikrofilm má zastoupit originál v případě, že by byl příliš poškozen „kyselým rozpadem“. Ovšem v okamžiku, kdy bude dobudováno spolehlivé datové úložiště (trusted repository), stane se mikrofilm nadbytečným;
- 4) na křehkém papíře, velmi devastované, ale mimo momentální uživatelský zájem – pro tento případ postačí mikrofilm. Změní-li se požadavky čtenářů, je kdykoliv možná následná digitalizace.

Způsob reformátování je tedy třeba pečlivě zvažovat pro každý titul. Koordinace kulturních/paměťových institucí ve volném rámci národního programu Kramerius dovoluje šetřit prostředky a výsledky reformátování do značné míry sdílet. Tzv. volné dokumenty jsou přístupny z kteréhokoliv počítače. Tituly podléhající autorskému zákonu však ke svému zpřístupnění jednak vyžadují, aby je daná instituce vlastnila v originále, jednak je možno vystavit je pouze na intranetu, resp. z CD/DVD nosiče v interních prostorách.

Zřetelně se v průběhu programu Kramerius ukázala skutečnost dnes již obecně uznávaná: tzv. novodobá (to znamená i dvě století stará) periodika nelze považovat za druhořadé sbírky. Tato součást národního dědictví se vyznačuje vysokou historickou, kulturní a informační hodnotou a často raritním výskytem.

Projekt *Kramerius* se původně soustředil pouze na bohemikální novodobá periodika zhruba do čtyřicátých let dvacátého století. Byly voleny tituly ze tří skupin, a to „všeobecné“ – ústřední deníky, důležité společenské časopisy, dále tituly regionálního významu a stěžejní odborná periodika z různých oborů. Ukázalo se, že bude nutno posunout hranici pro reformátování až do osmdesátých let (už proto, že některé novinové tituly i z této doby jsou v značně poničeném stavu).

Po vytvoření patřičného DTD jsou nyní začleňovány do digitalizace také monografie; počínaje rokem 2009 je možno zařadit do programu *Kramerius* i díla nebohemikální, pokud jsou nepostradatelná pro určitou vědní disciplínu či existují v kontextu určité historicky uznávané knihovní sbírky.

Tezaurus naší historie

Zpřístupnění digitalizovaných dokumentů je nyní obohaceno díky konverzi do písma OCR (pro antikvu i frakturu – švabach), a tím možnosti fulltextového vyhledávání. Protože však vývoj Systému *Kramerius* dynamicky pokračuje a používá stále progresivnější nástroje, je třeba doplňovat tyto inovace i zpětně na dokumenty digitalizované v předchozích fázích. Takto bude postupně provedena konverze do formátu OCR na veškeré dokumenty v systému, s výhradou dvou tří titulů v psané podobě (*Serbowka*) a rovněž (prozatím) titulů vydaných v azbuce (cyrilici).

Obtíže s tempem převodu starších periodických i monografických děl budou v dohledné době – možná již v průběhu roku 2009 – odstraněny s nasazením robotických (tzn. „rychlých“) skenerů, současně dostatečně šetrných ke křehkým svazkům. Úvahy, který titul bude vhodnější reformátovat, ztratí postupně svoji naléhavost.

Už nyní se však můžete setkat na stránkách Národní knihovny ČR, Vědecké knihovny v Olomouci, Knihovny Akademie věd ČR nebo Městské knihovny v Praze s digitálními knihovnamí a pozoruhodnými dokumenty, jejichž elektronické kopie v nich nabízejí.

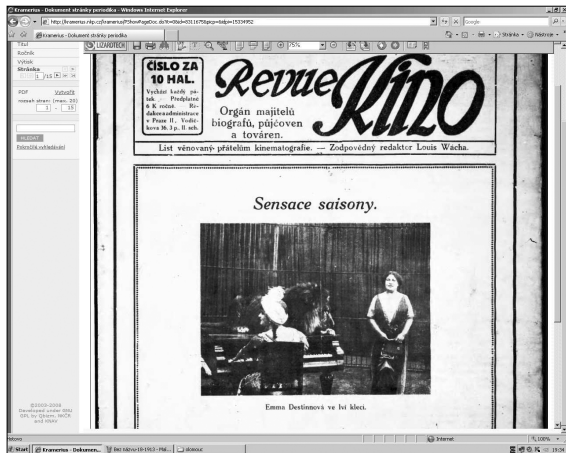
Nejsou pouze dokladem společenského, historického, kulturního, ekonomického i vědeckého rozvoje v našich zemích, památkou na významné jedince i události.

Mohou být i zdrojem zábavy (filmové časopisy, *Zlatá Praha*, *Květy*, *Nové mody*); kronikou regionů i měst; bohatým pramenem užitečných rad, populárně-naučných článků a odborných studií; úžasným a unikátním otiskem doby (tituly ze sbírek Slovanské knihovny). V neposlední řadě nám velké politické listy z posledních sto padesáti let poskytnou doklady a měřítka, jimiž můžeme sami, na vlastní oči a osobní úsudek, porovnávat tok historického času..., tak snadno využívaný i zneužívaný.

5. Dobové dokumenty

2. Monografie v systému Kramerius

